

Erland Porsmose: *Bønder, bryder og tjenere. Gårdbrugervilkår på Fyn 1502-1542*. (Odense University Studies in History and Social Sciences. Vol. 81. Landbohistorisk Selskab og Odense Universitetsforlag, 1983). 109 s., ill., 4 kort.

Siden Aksel E. Christensens afhandling om »Senmiddelalderlige fæsteformer ...« fra 1946 er der ikke fremkommet yderligere undersøgelser af de reelle fæsteforhold i overgangsperioden fra Middelalder til Nyere Tid. Kendskabet hertil er fortsat sparsomt, idet megen tidligere forskning ofte med udgangspunkt i normativt materiale især har rettet interessen mod bondens retsstilling og de sociale konsekvenser heraf. Nærværende afhandling er derfor et yderst kærkomment bidrag, hvor forfatteren går den modsatte vej, idet han på grundlag af et hidtil uudnyttet omfattende godsregnskabsmateriale fra Odense Bispegård 1514-42 (med lakuner) suppleret med det tidligere af Aksel E. Christensen behandlede materiale fra Næsbyhoved len 1502-10 søger at trænge bag om lovenes og forordningernes udsagn til en beskrivelse af de faktiske gårdbrugervilkår på de to fynske gods komplekser i 16. århundredes første halvdel.

Med forfatterens agrarøkonomiske synsvinkel bliver de centrale spørgsmål: fæstetidens længde, forekomsten af familiefæste samt indfæstningens regelmæssighed og størrelse, hvortil kommer undersøgelser af muligheden for at udskille flere fæstetyper og af selvejernes vilkår.

Efter en generel oversigt over forskningen vedrørende fæsteforholdene fra Højmiddelalder til Landboreformerne diskuteres i det følgende kapitel intentionerne bag og de praktiske konsekvenser af Frederik I's såkaldte livsfæsteforordning 14/5 1523, hvis bestem-

melser ifølge forfatteren har været tilagt alt for stor vægt i tidligere forskning, der også har haft for stor tillid til den normative forordningsteksts afspjeling af de faktiske fæsteforhold. Vel vidende, at der må inddrages yderligere kildemateriale, fremsættes den interessante tolkning, at Frederik I's forordning med bestemmelserne mod vilkårlig udvisning har skullet sikre og betrygge de bønder, der havde indgået åremålsfæste i henhold til Christiern II's ugyldiggjorte landlov. Med denne mere situationsbestemte tolkning er det uden videre forståeligt, at der også efter 1523 forekom åremålsfæste og vel også fæste på ubestemt tid. 1523-forordningens sigte var ikke indførelse af livsfæste, hvilket først skete så sent som ved forordningen af 19/3 1790 – først denne fortjener ifølge forfatteren betegnelsen »livsfæsteforordningen«.

Kort efter arbejdets færdiggørelse blussede debatten om »livsfæsteforordningen« op (Fortid og Nutid bd. 29-30). Debattens hovedpunkter refereres med enkelte kommentarer i en ekskurs, men forfatteren inddrager sig ikke på en fornyet diskussion af mulige tolkninger. Med god grund, thi afhandlingens sigte er et andet og betydelig mere givtigt, nemlig en kortlægning af de reelle fæsteforhold, hvilket kun nås ved en systematisk bearbejdning af de bevarede godsregnskaber/jordebøger.

Disse beskrives omhyggeligt, især naturligvis det ikke tidligere benyttede materiale fra Odense Bispegårds gods, der dækker årene 1514-21, 1529-32, 1537 og 1542. Jordebogs- og regnskabsmateriale indeholder ofte mange faldgruber, og forfatteren gennemgår derfor – inden undersøgelsesresultaterne fremlægges – meget grundigt de metodiske problemer og usikkerheder, der knytter sig til anvendelsen af materialet: identifikation af gårde fra regnskab til regnskab, adskillelse af fæ-

stere og selvejere, personidentifikation og datering af fæsterskifte. Denne helt nødvendige klargøring af materialets skævheder og mulige svagheder samt den forsigtighed, der udvises overalt, hvor der kan rejses tvivl, styrker i høj grad læserens tillid til de statistiske resultater, der fremlægges i den efterfølgende analyse af gårdbrugervilkårene.

Denne indledes med en præsentation af de to godskomplekser struktur og økonomiske tilstand, hvorefter gårdbrugervilkårene analyseres på de to godser hver for sig, startende med Odense Bispegårds gods. For den kildemæssigt bedst dækkede periode 1514-32 viser undersøgelsen overordentlig stor stabilitet i fæsteforholdene med en gennemsnitlig fæstetid på 23,1 år – lidt højere (25,1) på stiftets egne gårde og lidt lavere (19,7) på de kirkegårde, hvoraf bispen kun havde herlighedsretten. Tilsvarende beregnes den gennemsnitlige fæstetid til 24 år i den kildemæssigt svagere belagte periode 1532-42. Stabiliteten er slående og viser sig også i hyppigheden af familiefæste med adskillige enkefæster med længerevarende fæsteperioder samt en sønnefæsteprocent på godt 20. Denne kontinuitet i fæsteforholdene ledsages af regelmæssighed i erlæggelse af indfæstning, vist normalt på et niveau af 2 øksne. Forholdene har været velordnede og fæstekontinuiteten prioriteret højt på bispegodset, hvor der uafhængigt af Frederik I's forordning har været praktiseret livsfæste også før 1523.

Ganske anderledes så det ud på Næsbyhoved len 1502-10, hvor undersøgelsen bekræfter Aksel E. Christensens resultater, der dog uddybes og nuanceres væsentligt ved den foretagne adskillelse mellem fæstere og selvejere. Den gennemsnitlige brugertid for lenets fæstere var 12 år (længst for de fjernestboende), mens selvejerne – når

der ses bort fra det ustabile Lunde hd., hvorfra selvejerne nærmest flygtede – sad på gårdene 14-15 år i snit. Nogen markant forskel var der således ikke m.h.t. brugertiden, men på andre områder træder forskellene mellem de to brugergrupper frem: dels lå sønnefæsteprocenten – vel ikke underligt – betydeligt højere på selvejergodset (26 %, endog 33 %, hvis Lunde hd. skilles ud) end på fæstegodset med et snit på 18 %, dels tegnede fæsterne sig for langt de fleste af de i øvrigt meget få indfæstningsydelse, som selvejerne øjensynlig kun har betalt i særlige tilfælde i forbindelse med brud på kontinuiteten i arvegangen.

For fæstegodsets vedkommende falder uoverensstemmelsen mellem den korte fæstetid og den ret høje sønnefæsteprocent samt ikke mindst det påfaldende misforhold mellem de mange fæsteskit og det ringe antal indfæstninger i øjnene. Som mulig – og plausibel – forklaring på misforholdet angives, at indfæstningen ikke har været knyttet til brugen af den enkelte gård, men var en slags husbondhold, der betaltes ved første fæsteindgåelse, men ikke ved senere godsinterne flytninger, som jordebøgerne viser en del tilfælde af. Har denne flytningspraksis været almindelig udbredt, kan – trods den lave gennemsnitlige fæstetid på den enkelte gård – fæsternes gennemsnitlige *funktionstid* på godset meget vel have været betydelig længere, måske op i nærheden af bispegodsets niveau – en hypotese, som materialet beklageligvis ikke tillader at forfølge nærmere.

Modsætningen mellem de stabile, regelmæssige fæsteforhold på Odense Bispegårds gods og de varierede, komplicerede forhold på Næsbyhoved len er tydelig. Forfatteren gør tænkeligt ret i at søge forklaringen herpå i de to godsers forskellige besiddelsesforhold og deres forskellige struktur, hvor

bispegodset var et fæstegodskompleks uden noget større driftsmæssigt centrum, mens driften på lensgodset var koncentreret om Næsbyhoved Ladegård.

Undersøgelsens centrale resultat er den klare dokumentation af, at Frederik I's forordning ikke betegnede noget brud: livsfæste eksisterede sammen med andre fæsteformer (på åremål eller ubestemt tid) allerede før 1523, ligesom flere fæsteformer eksisterede og vel var retsligt anerkendte også efter 1523. Forordningen påbød ikke livsfæste, men indskærpede overholdelse af indgåede aftaler. Disse bestemtes snarere af sædvanen og lokal tradition, og undersøgelsens anden store fortjeneste er dens påvisning af fæsteforholdenes variation fra gods til gods i første halvdel af 16. århundrede. Afhandlingen er en blændende demonstration af, hvor langt man kan nå ved en stringent og systematisk analyse af jordebogs- og godsregnskabsmateriale, og er dermed en klar opfordring til yderligere kortlægning af de reelle fæsteforhold og deres variation i 16. århundrede. Erland Porsmoses fynske eksempel kan tjene som et særdeles godt udgangspunkt og forbillede.

Jens Villiam Jensen

Birgitte Dedenroth-Schou: *Koldinghus Lens Regnskab 1610-11*. (Selskabet for udgivelse af kilder til dansk historie, København, 1984). Tekstbind 373 s., tillægsbind 71 s., 335,50 kr.

Selskabet for Udgivelse af Kilder til Dansk Historie nedsatte for år tilbage et forskerudvalg, der skulle overveje, hvorledes det lå med de praktiske muligheder for: at lade det 17. århundredes lensregnskaber udgive. En løsning på dette problem er af vældig betydning for dansk historieforskning, der

hidtil kun har kunnet udnytte regnskaberne spredt på trods af, at materialet udgør en guldgrube af informationer og på trods af, at lensregnskaberne er en aldeles integreret del af ældre tiders finansforvaltning.

Udvalget kom til den konklusion, at der kun var mulighed for at gennemføre et så enormt kildeudgivelsesprojekt ad åre (materialet omfatter efter beklagelige kassationer i tidligere tid ikke mindre end 200 løbende meter på hyldeerne i Rigsarkivet), hvis man greb til elektronisk databehandling af stoffet.

Herpå startede det pilotprojekt, hvis resultat nu foreligger: Regnskaberne fra Koldinghus len. Når valget faldt på netop dette len skyldtes det, at det med sine 8 herreder var et af rigets største len. Kongen opholdt sig ofte her, og der fandt omfattende byggerier sted. Det var at formode, at man under udgivervirksomheden ville støde på meget forskellige, men også meget typiske problemer i forbindelse med edb-bearbejdelse.

Arkivar Birgitte Dedenroth-Schou har været projektleder og står som udgiver, men der har været medvirken fra en ganske bred kreds af fagfolk lige fra transskriberingen til den edb-mæssige behandling, systemudviklingen, programmeringen, databehandlingen m.m. Materialet består af indtægts- og udgiftsregnskabet for lenet 1610-11, hvilket er det ældst bevarede, når det gælder Koldinghus. Tillægsheftet indeholder person-, stednavne- og sagregister skabt på grundlag af den etablerede søgedatabase.

Som det sig hør og bør, er udgaven forsynet med en indledning. Det er nu ikke meget, man her får oplyst om lensmandens funktioner, embedsførelse og regnskabspligter, men til gengæld har man altså en overmåde håndterlig udgave af det, som i virkeligheden er en uoverskuelig bunke regnskabsbilag,